

**ПУБЛІКАЦЫЯ
СТАРАЖЫТНЫХ СЛАВЯНСКІХ ПЕРАКЛАДАЎ
БІБЛЕЙНАЙ КНІГІ «ПЕСНЯ ПЕСНЯМ»**

Алексеев А. А. «Песнь Песней» в древней славяно-русской письменности. СПб.: Дмитрий Буланин, 2002. 236 с.

Выданне ўяўляе сабой каменціраваную публікацыю 10 перакладаў біблейнай кнігі «Песня Песням», зробленых на царкоўнаславянскую і старабеларускую мовы ў розныя эпохі, пачынаючы ад першых славянскіх перакладаў кірыла-мяфодзьеўскай пары да XVI ст., часу першых выхадаў у друку. У полі зроку даследчыка апынулася практычна ўся рукапісная традыцыя кнігі, што існавала сярод праваслаўных славян у часы сярэднявечча ці, прынамсі, з’яўлялася тады ў славянскім пісьме (кірыліцай або глаголіцай).

Біблейная кніга «Песня Песням» з прычыны свайго своеасаблівага зместу (лірычная кахальна-вясельная паэма з элементамі эратызму) заўжды прыцягвала ўвагу чытачоў, як і выклікала сумненне ў сваёй набожнасці і магчымасцях тэалагічнага тлумачэння. Таму ніводная з біблейных кніг не мела ў эпоху сярэднявечча такой колькасці перакладаў ці рэдагаванняў і тлумачэнняў, як «Песня Песням». Але пераклад іх наогул не быў справай сігулярнай, гэта быў працяглы працэс, які ўключаў супастаўленні і рэдактуры, узгадненне з адным ці некалькімі арыгіналамі і новыя пераклады. І толькі параўнальна невялікі аб’ём кнігі «Песні Песням» палягчае дэтальнае вывучэнне ўсёй яе перакладчыцкай традыцыі на царкоўнаславянскай і ўсходнеславянскай глебе, вынікам чаго і з’яўляецца публікацыя А. А. Аляксеева.

Над гэтым даследаваннем А. А. Аляксееў працаваў яшчэ ў 1970-я гг., тады ім жа быў падрыхтаваны падбор славянскіх версій, але з неспрыяльных эдыцыйных умоў савецкага часу публікацыя не была ажыццёўлена¹. І толькі ў новым стагоддзі з’явілася магчымасць для выпуску каменціраванай публікацыі. Яе здзейсніла выдавецтва «Дмитрий Буланин», вядомае выданнямі старажытных славянскіх тэкстаў.

Праца А. А. Аляксеева складаецца з уводзін, 8 раздзелаў і 2 дадаткаў. Ва ўводзінах даецца агляд гісторыі існавання гэтага твора ў яўрэйскім, грэчаскім і лацінскім пісьменстве, а таксама выкладаюцца кароткія звесткі пра паходжанне славянскага пісьменства і функцыянальныя віды біблейных тэкстаў у праваслаўных славян. У дадатку публікуюцца тэксты, якія служылі арыгіналамі для перакладаў: яўрэйскі (масарэцкі тэкст), грэчаскі (Септуагінта), лацінскі (Вульгата) і старачэшскі пераклад (паводле венецыянскага выдання 1506 г.). У якасці дадатку змешчаны таксама мастацтвазнаўчы артыкул В. Белабровай, дзе разглядаецца адлюстраванне матываў і сюжэтаў

«Песні Песням» у паэзіі і мастацтве Масковіі XVI—XVIII стст. (аўтарка канстатуе, што яно адбывалася выключна пад заходнімі ўплывамі).

Кожны з раздзелаў кнігі прысвечаны аднаму ці двум тыпалагічна блізікім перакладам твора і звычайна складаецца з некалькіх частак. Напачатку ў раздзеле падаецца археаграфія перакладу (спіс рукапісаў з указаннем іх месцазнаходжання і зместу), калі ён прадстаўлены ў рукапіснай традыцыі, затым разглядаюцца тэксталогія (захаванне тэксту ў перакладзе і наяўнасць розначытанняў) або склад тэксту, напрыканцы даследчык аналізуе пераклад (лексіку і граматыку) ці яго мову з мэтай вызначыць паходжанне (час і краіну), дакладнасць і тэхніку перакладу. Раздзел завяршаецца публікацыяй тэксту перакладу паводле канкрэтнага рукапісу ці ў рэканструяваным выглядзе. Для набору гэтых тэкстаў у кнізе выкарыстоўваюцца розныя царкоўнаславянскія шрыфты, што робіць публікацыю менш манатоннай; у некаторых тэкстах асобныя фрагменты, важныя для структуры тэксту, надрукаваны чырвонай фарбай (калі гэта мела месца ў арыгінале).

Усяго даследчык вылучыў 10 перакладаў «Песні Песням», якія цалкам (наколькі гэта дазваляў наяўны тэкставы матэрыял) апублікаваны ў кнізе: 1) старажытны, які даследчык прыпісвае архібіскупу Мяфодзію, асветніку славян (21 рукапіс), надрукаваны ў рэканструяваным выглядзе на базе ранейшай публікацыі аўтара; 2) глагалічны, яго рукапісная традыцыя засталася нявывучанай, таму публікацыя здзейснена ў азнаямленчых мэтах паводле выпадкова абранага старажытнага спіса; 3) тлумачальны (30 рукапісаў), які апублікаваны з катэнамі, г. зн. тлумачэннямі візантыйскіх экзегетаў да кожнага верша ці групы вершаў; 4) цытаты з твора ў розных царкоўнаславянскіх помніках, якія нярэдка выступаюць ва ўласным перакладзе; 5) царкоўнаславянскі пераклад з яўрэйскага арыгінала (1 спіс); 6) старабеларускі пераклад таксама з яўрэйскага арыгінала (1 спіс); 7) пераклад паводле тлумачэнняў візантыйца Феадарыта Кірскага, які быў выкананы на мяжы XIV—XV стст. Канстанцінам Касцянецкім (8 спісаў), публікацыя здзейснена без суправаджэння тлумачэнняў; 8) старабеларускі пераклад, выкананы з чэшскай версіі (1 спіс); 9) пераклад Францішка Скарыны, які быў выкананы паводле чэшскай версіі і апублікаваны ў 1518 г.; 10) пераклад, змешчаны ў Астрожскай бібліі 1580 г.

З пералічанага відаць, што старажытныя пераклады «Песні Песням» (1, 2, 3, 7) маюць значную рукапісную традыцыю, у складзе якой даследчык вызначае цэлыя рэдакцыі, тады як пераклады твора ў больш познія часы (XIV—XVI стст.) прадстаўлены альбо адзінкавымі рукапісамі (5, 6, 8) альбо наогул выданнямі (9, 10). Гэта адлюстроўвае гістарычныя змены як у характары перакладчыцкай працы (ад царкоўна-манаскай дзейнасці да ін-

дывідуальнай справы), так і ў функцыяніраванні перакладаў (ад царкоўнага выкарыстання да пазацаркоўнага, прыватнага ўжытку).

Практычна ўсе вызначаныя А. А. Аляксеевым пераклады паходзяць або з Балкан (1, 2, 7), або з рэгіёна, названага ў кнізе «Заходняя Русь» (5, 6, 8, 9). Толькі ў дачыненні да тлумачальнага перакладу (3) і перакладу яго катэн даследчык абмяркоўвае магчымасць паходжання з Кіеўскай Русі (С. 48—51, 59—61), хаця іншыя вучоныя лічаць яго ўсходнеславянскай апрацоўкай балканскага арыгінала², што названы ў А. А. Аляксеева «мяфодзьеўскім» (1). Дарэчы, пераклад Канстанціна Касцянецкага (7) таксама можа лічыцца апрацоўкай мяфодзьеўскага перакладу. У выніку, калі не ўлічваць даных цытат (4), то можна вызначыць два пераклады, што з'явіліся на Балканах: старажытны пераклад (1), які прадстаўлены ва ўсходнеславянскай (3) і сербскай (7) рэдакцыях, затым глагалічны пераклад (2) і пяць перакладаў, што ўзніклі ў арэале сучасных Беларусі і Украіны (5, 6, 8, 9, 10).

Цікавым раздзелам у даследаванні А. А. Аляксеева з'яўляецца аналіз цытат з «Песні Песням», прадстаўленых у розных царкоўнаславянскіх помніках. Вывучэнне цытат вельмі важнае для гісторыі любога біблейнага твора, паколькі іх выкарыстанне, з аднаго боку, сведчыць пра стан біблейнага тэксту ў даўнюю эпоху, ад якой часта не дайшлі спраўныя рукапісы, а з другога, адлюстроўвае адносіны аўтараў да гэтага тэксту і іх тэалагічную адукаванасць (С. 123—125). Нават біблейныя цытаты не заўжды апазнаваліся перакладчыкамі ў тэксце іншых твораў, але калі і апазнаваліся, то, звычайна, не запазычваліся з ужо існуючага перакладу, а перакладаліся нанова. Матэрыял, сабраны А. А. Аляксеевым, наглядным чынам пацвярджае гэта.

Праца А. А. Аляксеева каштоўная для беларускіх даследчыкаў перш за ўсё прысутнасцю ў ёй перакладу Ф. Скарыны. Паколькі даследчык падае тэксталагічную гісторыю «Песні Песням», то гэта стварае магчымасць для аналізу Скарынавага перакладу гэтай біблейнай кнігі на фоне ўсёй перакладчыцкай традыцыі праваслаўных славян³. Трэба спадзявацца, што выданне А. А. Аляксеева з публікацыяй арыгіналаў у дадатку будзе скарыстана скарызназнаўцамі Беларусі і паслужыць крыніцай для вывучэння перакладчыцкай тэхнікі беларускага асветніка.

Заўваг патрабуюць лінгвінімы, якія выкарыстоўвае даследчык пры кваліфікацыі мовы і паходжання перакладаў. У загалюку і тэксце сваёй працы пераклады ён называе «славяна-рускімі», аб'ядноўваючы такім чынам царкоўнаславянскія пераклады балканскага і ўсходнеславянскага паходжання. Рукапісы ўсходнеславянскага паходжання ў працы рэгулярна называюцца «рускімі». Нарэшце, пераклады беларускага паходжання — «заходнерускімі», а сама старабеларуская мова звычайна называецца «заходнерускай мовай» (хаця часам аўтар называе яе старабеларускай (С. 140, 164), а ў

анагацыі выдання — ужо ўкраінскай мовай). Падобныя недакладныя найменні былі прыняты ў савецкіх вучоных (і захоўваюцца яшчэ і зараз у асобных расійскіх), якія перанялі іх у спадчыну ад сваіх калег Расійскай імперыі, але прызнаць іх карэктнымі ў наш час не выпадае. Гэтыя тэрміны вядуць да ўспрымання ўсходнеславянскай культуры праз прызму адной толькі рускай. Такі недыферэнцыраваны падыход не толькі ігнаруе прысутнасць у культурным працэсе беларусаў і ўкраінцаў, але і скажае яго рэальны кірунак. Міжволі ў чытача складваецца ўражанне, што менавіта рускія спрычыніліся да паўстання значнай часткі з разгледжаных А. А. Аляксеевым перакладаў, хаця, як вынікае з яго даследавання, ініцыятыва па перакладзе «Песні Песням» на працягу некалькіх стагоддзяў выходзіла з Балкан і беларуска-ўкраінскага арэала (нават Астрожская біблія была падрыхтавана і выдадзена на Вальні), тады як у Масквіі не з'явілася нічога.

Праца А. А. Аляксеева з'яўляецца першым манаграфічным апісаннем перакладчыцкай традыцыі «Песні Песням» у праваслаўных славян. Яна таксама можа служыць добрым прыкладам каменціраванай публікацыі. Дэталёвы аналіз, праведзены даследчыкам, раскрывае тэксталагічную і перакладчыцкую працу паўднёва- і ўсходнеславянскіх кніжнікаў эпохі сярэднявечча. Усё гэта робіць кнігу А. А. Аляксеева карыснай і цікавай працай па тэксталагіі і крыніцазнаўстве.

¹ Тады ўбачыла свет толькі праца: Алексеев А. А. «Песнь Песней» в древней славяно-русской письменности. Ч. 1—2 // Предварительные публикации Института русского языка АН СССР: Проблемная группа по экспериментальной и прикладной лингвистике. М., 1980. Вып. 133, 134. Некаторыя часткі даследавання пазней былі апублікаваны ў розных крыніцах: Алексеев А. А. «Песнь Песней» по русскому списку XVI в. в переводе с древнееврейского оригинала // Палестинский сборник. Л., 1981. Т. 27. С. 63—79; Ён жа. К определению объема литературного наследия Мефодия (четый перевод «Песни Песней») // ТОДРЛ. Л., 1983. Т. 37. С. 229—255; Ён жа. «Песнь Песней» в Чешской библии и восточнославянские переводы XV—XVI вв. // Slavia. 1983. Roč. 52. Seš. 2. S. 283—289; Ён жа. Цитаты из «Песни Песней» в славянской письменности: (Цитаты и текстология) // Старобългарска литература. 1985. № 18. С. 74—92.

² Гл.: Lant H. G. The OCS Song of Songs: One translation or two? // Die Welt der Slaven. 1985. Bd. 30. S. 279—316.

³ У свой час такія задачы сабраць і абагульніць усю папярэднюю перакладчыцкую традыцыю (прынамсі, на славянскай глебе) тых ці іншых біблейных кніг ставіліся перад скарызназнаўствам некаторымі даследчыкамі, гл.: Дышыневич В. Н. Аб крыніцазнаўчым аналізе спадчыны Ф. Скарыны // Весці АН БССР: Серыя грамадскіх навук. 1985. № 3. С. 95—96; Яна ж. Пытанне не зусім простае... // ЛіМ. 24 жн. 1987 г.; Чамярыцкі В. А. Літаратурныя крыні-

цы скарынаўскіх прадмоў // Спадчына Скарыны: Зб. матэр. першых скарынаўскіх чытаньняў (1986 г.). Мн., 1989. С. 113—123; С. 117, 122.

І. П. Клімаў

НОВЫЯ АРХЕАГРАФІЧНЫЯ ПРАЦЫ Я. Я. ЯНУШКЕВІЧА

Язэп Янушкевіч. *Дыярыюш з XIX стагоддзя: Дзённікі Міхала Галубовіча як гістарычная крыніца.* Мн.: Выдавец В. Хурсік, 2003. 350 с.

У нашым недалёкім мінулым — у савецкі час сярод прадстаўнікоў гістарычнай навукі ніхто нават не мог і марыць, каб апублікаваць артыкул пра святара-праваслаўнага, каталіцкага, уніята, тым больш выдаць яго кнігу, ды яшчэ напісаную на польскай мове. Сёння такую кнігу падрыхтаваў Я. Я. Янушкевіч. Найперш належыць адзначыць, што выданне гэтага працаёмкага даследавання, якое складаецца з тэксталагічнай падрыхтоўкі польскага арыгінала, перакладу, археаграфічнай апрацоўкі, запланавана як частка мерапрыемстваў да 200-годдзя з дня нараджэння класіка нашай літаратуры Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (1808—1884), якое будзе адзначацца ў нашай краіне ў 2008 г. Кніга выйшла пад грыфам БелНДЦДАС, Археаграфічнай камісіі Белкамархіва, Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. Ёю распачынаецца серыя публікацый наратыўных гістарычных крыніц — «Літаратура XIX стагоддзя».

Язэп Янушкевіч, добра ведаючы польскую мову, старанна (літаратурна) пераклаў на беларускую мову дзённікі мінскага архіепіскага (з 1853 г.), доктара багаслоў'я і царкоўнага права, праваслаўнага царкоўнага дзеяча Міхала Галубовіча (1800—1881), занатаваныя ім у 1858—1860 гг. З агульнага аб'ёму кнігі (350 старонак друкарскага тэксту) «Дыярыюш» займае 258 старонак (⁵/₇ аб'ёму).

Даследчык Рамуальд Зямкевіч у кнізе «Стары Мінск у беларускіх успамінах» (1919—1920) гэтак пісаў пра аўтара «Дыярыюша»: «Міхал Галубовіч — мінскі, шчыры і добры беларус».

Праз падрабязныя, амаль штодзённыя нататкі-запісы ў «Дыярыюшы» М. Галубовіч паўстае як рознабакова адукаваны чалавек, з шырокімі культурнымі інтарэсамі і шматлікімі асабістымі сувязямі.

На старонках «Дзённіка» перад намі праплываюць цікавыя постаці другой паловы XIX ст.: расійскі імператар Аляксандр II; папскі прэлат Д. Антанэлі; беларускі абшарнік А. Аскерка; апошні мінскі маршалак дваранін Ігнат Багдашэўскі; легендарны беларускі паэт-самавук, па прафесіі каваль Паўлюк Багрым (1812 — каля 1891). П. Багрыму для кабінета мінскага генерал-губернатара Э. Г. Келера архірэй М. Галубовіч загадаў два французскія замкі з засаўкамі для дзвярэй, кожны па 15 руб., стары з даробленай за-

саўкай за 3 руб. і 3 сіцзорыкі; рэктар Мінска-Магілёўскай каталіцкай семінарыі А. Вайткевіч; вядомы памешчык Эдвард Ваньковіч; кіраўнік палаты дзяржаўных скарбаў Д. В. Гатоўцаў; археолаг, краязнавец М.-Л. Гаусман; уладальнік маёнтка Прылукі Антон Горват, мінскі генерал-губернатар граф Э. Г. Келер; мінскі віцэ-губернатар А. В. Лучынскі; маршалак Мінскага павета Р. С. Пішчала (падрадчык-будаўнічы Мінскага турэмнага замка (1825) (цяпер турма ў Мінску па вул. Валадарскага); праваслаўныя святары браты І. і М. Прорвічы; сям'я Прушынскіх; сям'я Пушчыных; англійскі барон Рутлянд; шляхціц з в. Віцкаўшчына Сікорскі; мінскі маршалак Л. А. Слатвінскі; царкоўны дзеяч, праваслаўны мітрапаліт Я. Сямашка; сям'я Тышкевічаў; вядомы нумізmat, бібліяфіл, калекцыянер, дзяржаўны дзеяч граф Эмерык фон Гутэн-Чапскі (1828—1896); графы Цеханавецкія; генерал-лейтэнант І. Я. Штадт; выконваючы абавязкі паліцмайстра А. М. Якабсон; паўстанец, рэвалюцыянер, асветнік Н. Яленскі; прагаіерэй катэдральнага сабора ў Мінску, член Мінскай духоўнай кансісторыі П. Р. Яліноўскі; «столоначальнік штатнага аддзялення казеннай палаты», сын пісьменніка Плякіда Янкоўскага К. П. Янкоўскі; майстар з Гродна Янушкевіч; удзельнік рэвалюцыйнага руху Фэлікс Ястрэмбскі, эміграваў у 1831 г. ў г. Брусель, найбліжэйшы паплечнік Іяхіма Левеля і яго «душапрыказчык», у свой час сьлінны фартэп'яны фабрыкант (як занатавала адна энцыклапедыя: «Яго піяніна шукаюць па ўсёй Еўропе») і многія інш., усяго звыш 650 прозвішчаў-персаналій.

У «Дыярыюшы» ўпамнуты звыш 200 гарадоў, мястэчак, вёсак, фальваркаў, засценкаў, амаль ва ўсіх іх быў М. Галубовіч, а ў некаторых з іх па некалькі разоў. Да гэтых населеных пунктаў добрае тлумачэнне даў Я. Янушкевіч.

Кніга атрымалася грунтоўная і таму, што Я. Я. Янушкевіч напісаў да яе прадмову «Люстрадзён эпохі Багрыма і Дуніна-Марцінкевіча», змясціў каментарый на 47 спасылкаў па тэксце «Дыярыюша», «Паказальнік імёнаў», «Геаграфічны паказальнік», «Гласар».

У канцы кнігі змешчаны «Гласар» — тлумачальны слоўнік малавядомых і састарэлых беларускіх і рускіх слоў, іншых слоў і тэрмінаў, разлічаных і на польскамоўнага чытача.

Я ўпэўнены, што гэтая кніга будзе карыснай для гісторыкаў, краязнаўцаў, філолагаў, мастацтвазнаўцаў, усіх тых, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі.

Вацлаў Ластоўскі. *Кароткая энцыклапедыя старасьвеччыны / Укл. Язэп Янушкевіч.* Мн.: Выдавец В. Хурсік, 2003. 226 с.

Імя Вацлава Юстынавіча Ластоўскага (1883—1938) у 20—30-я гады XX ст. было добра вядома на Беларусі: грамадска-палітычны дзеяч,